

ZALOŽENÍ RODINY: SŇATKOVÝ TRH, LÁSKA A SEX

V DNEŠNÍ CITOVĚ VYPRAHLÉ DOBĚ VÁM JENOM SLOUŽÍ ICE CŤI, ŽE JSTE SE
TAK NESMYSLNĚ ZAMILOVAL, PANE HORÁČKU!

V nejširším vymezení může být rodina definována jako „institucionální zajištění lidské reprodukce, legitimní v dané společnosti“, anebo, česky, společností uznávaný způsob, jak mít a vychovávat děti. Člověk vyrábá dlouho fyzicky i mentálně a k úspěšnému přežití se musí vřadit do hierarchizovaného a poměrně komplikovaného přediva vazeb velké society; potřebuje tedy institucionálně pokrýt nejen reprodukci fyzickou, ale i reprodukci sociální způsobilosti. Lidská rodina jako sociální instituce musí proto obsahovat i jistý prvek trvalosti. Platí to i v situaci relativního blahobytu a záchytných sítí sociálního státu, protože tyto zdroje špatně pokrývají právě tvorbu sociální způsobilosti.

Párová rodina se zakládá setkáním muže a ženy, kteří po intenzivnějším anebo povrchnějším vyjednávání dosáhnou shody v tom, že svazek s trvalostí potřebnou k zajištění reprodukce nastolí (anebo alespoň jedna strana předpokládá, že takové shody bylo dosaženo). Jejich vzájemná dohoda může být nevyslovená, může být výslovná, leč veřejně nedeklarovaná – a může být i právně registrována jako manželství, jak se ve společnostech našeho kulturního okruhu vesměs děje. Zvyšující se podíl dětí narozených mimo manželství u nás i ve všech evropských zemích ale ukazuje, že i ve vyspělých zemích může být podoba lidské reprodukce rozmanitější, i když jejím základem zůstávají párové rodiny.

Párová monogamická rodina je nejčastější, nikoli však jedinou známou formou rodiny. Rozličné kultury v rozličných historických dobách zaznamenávají jako sociálně přijatelná, doporučená nebo vyžadovaná nejenom párová, ale i asymetrická heterosexuální soužití, která souhrnně nazýváme POLYGAMIE. Mohou mít buď formu POLYGYNIE – tedy manželství jednoho muže a dvou či více žen, anebo POLYANDRIE – soužití jedné ženy se dvěma i více muži: stávají-li se aktem sňatku ženinými partnery i mužovi bratři, jak bylo doloženo u některých malých, primitivních a velmi chudých společností, mluvíme o SORORÁTNÍ POLYANDRII.

Rozsáhlá mezikulturní srovnání zjistila, že více než 85 procent známých společností opírá svou fyzickou i sociální reprodukci o instituci párové monogamické rodiny. Také tři z pěti velkých světových náboženství (křesťanství, judaismus a hinduismus) jsou monogamická, jen muslimská náboženství jsou polygynická.

Párová monogamická rodina je kulturním ideálem západní civilizace. S měnící se funkcí rodiny ve společnostech pozdní moderny stává

se však její praxí SERIÁLNÍ MONOGAMIE, tedy několik následných monogamických párových soužití za život. Jedno, ale případně postupně i několik z nich získává právní status MANŽELSTVÍ se všemi z toho plynoucími právními, majetkovými a hereditárními důsledky. MANŽELSKÁ RODINA je považována za integrální součást moderní doby našeho civilizačního okruhu a za jednu z klíčových institucí, jež mu otevřely cestu k rozvoji a prosperitě.

Manželská rodina, o níž byl Goode přesvědčen, že se stane univerzálním způsobem institucionálního pokrytí lidské reprodukce, vychází z křesťanské tradice, která předpokládá nezrušitelnost převzatého závazku. I když sekularizovaná společnost ulehčila zúčastněným situacím, že přijala jako oprávněnou možnost pozdějšího zrušení dosažené dohody, ztížila jim ji na druhé straně tím, že znejasnila kritéria výběru (Je správné řídit se rozumem, anebo je to věc srdce? Když rozum – velí hledět na maximalizaci sexuálního potěšení, či ekonomické výhodnosti? Co všechno vzít v úvahu?) a učinila ji věcí jejich suverénního rozhodnutí. Je to ovšem rozhodnutí, jež znamená pro oba zúčastněné velkou lidskou investici; její zvažování je složité a riskantní proces, který zúčastnění vesměs vnímají jako jedinečný, jenž je však ve všech společnostech obecně strukturovaný a má systematické rysy. Sociologie rodiny tyto skutečnosti reflektuje zhruba od počátku třicátých let a studuje je jako „sňatkový trh“.

* SŇATKOVÝ TRH – TEORIE A DESKRIPTIVY

Výraz sňatkový trh je samozřejmě metaforou. Tato metafora poukazuje na skutečnost, že v každé společnosti existuje sociální prostor, v němž dochází k setkávání, vzájemnému oceňování, zvažování a vytřídování párů, které potenciálně směřují k manželství. Každý člen společnosti, který má o sňatek zájem anebo by mohl být předmětem takového zájmu, tímto prostorem v určité fázi životního cyklu projde a je jím společensky redefinován; i ti, kteří o sňatek zájem nemají, získávají následkem toho nové označení. Někteří se na sňatkový trh po čase vrací: v tradičních společnostech nejčastěji po ovdovění, v moderních po rozvodu.

Existence nesezdaných soužití, respektive skutečnost, že taková soužití přestala být sociálně dehonestovaná (vždycky byly páry, které žily „na hromádce“ nebo „na psí knížku“, jak se nesezdanému soužití

u nás tradičně říkalo), sňatkový trh neruší, jen ho činí méně průzračným. Ve společnosti pořád existuje prostor, ve kterém se setkávají páry a probíhají vyjednávací tanečky. Zdá se, že slovo „namlouvání“ vychází z oběhu, ale činnost, kterou označuje, je vytrvalá jako lidský rod; bez něho by ostatně nebyl možný. Je to činnost náročná a komplikovaná, vkládáme do ní často ze sebe to nejlepší.

Něco se ale přece jenom změnilo. Sázky v té krásné hře jsou nižší, a někdy mohou být i nicotné. Tradičně totiž namlouvání muselo brát v úvahu, že tvořící se pár se vybírá pro rodičovství. A rodičovství nebylo výsledkem „plánování“ (jež může být a stále častěji také je plánováním nerodičovství, tedy bezdětnosti), nýbrž bylo v dobách docela nedávných fatálním a tedy přirozeným důsledkem párového života: účinná a společlivá antikoncepce je snadno dostupná a všeobecně rozšířená teprve v první generaci. Celé věky předtím konstituce páru znamenala konstituci páru rodičovského, a rodičovství, jak se k tomu ještě dostaneme, je na celý život.

O účastnících sňatkového trhu se předpokládá, že mají limitované informace o užitku, jenž jim poplyne ze získání potenciálního protějšku, neboť zejména jejich informace o jeho či jejích charakteristikách bývají neúplné. Kdyby mohli hledat stejně „lacino“ další protějšky i jako ženatí či vdané a pokud by ukončení manželství celkem nic nestálo, brali by si toho prvního zhruba přijatelného, na kterého by narazili, vědouce, že i jakés takés manželství je lepší než žádné. A pokračovali by v hledání. Protože však manželství přece jenom omezuje přístup k svobodným protějškům a jeho ukončení může být i velmi nákladné (jeho cenu zvyšují zejména děti, ale i jiné „investice“ učiněné v tom kterém manželství), účastníci sňatkového trhu si obvykle neberou hned prvního potenciálního partnera, na kterého přijdou, ale snaží se nejprve se o něm něco více dovědět, a zároveň se nepřestávají rozhlížet po lepší partii.

Další vyhledávání a lepší informovanost zvyšují užitek očekávatelný z manželství tím, že zvyšují kvalitu výběru. Vyhledávání samo však spotřebovává čas, úsilí a jiné vzácné zdroje a čím déle trvá, tím dále jsou odkládány výnosy plynoucí z manželství. Racionální osoba bude pokračovat ve vyhledávání jak na „extenzivním převisu“ dalších možných partií, tak i na „intenzivním převisu“ doplňujících a vyjasňujících informací o svých vážných nápadnících či nápadnicích, dokud se převis zisku a převis nákladů nevyrovnej. Jde zejména o to, že raci-

onální osoba se žení či vdává, i když si je vědoma, že další hledání by jí zajisté umožnilo najít někoho snad ještě lepšího, leč náklady na další hledání by zřejmě převýšily zisk plynoucí z potenciálně lepší partie.
Gary S. Becker, 1981

* * Teorie sňatkového trhu

Sociologie rodiny dlouho ignorovala studium vzniku rodiny: jako by respektovala starou moudrost, že počátky jsou vždycky zahaleny v temnotách a dobře tomu tak. Proces, při němž se dva lidé potkají, najdou v sobě zalíbení a nakonec se vezmou, aby spolu měli děti a jednou se dočkali i vnoučat, byl pokládán za natolik individualizovaný, že jeho teoretická vysvětlení byla přenechávána psychologům – pokud sociologové rodiny rovnou nevěřili v Pascalovo *srdce má své důvody, které rozum nechápe*, a nemysleli si, že věda by tu zbytečně aspirovala na vhled do oblasti, pro niž její metody nejsou vhodné či přiměřené.

Becker, jak si můžeme všimnout v druhém odstavci citovaného textu, vychází naopak z předpokladu, že i na sňatkovém trhu se setkávají jedinci, pro něž je na místě označení „racionální osoba“. V době publikace jeho textu to byl předpoklad všeobecně sdílený pouze ekonomy; sociologie čekala na diskusi o aplikovatelnosti konceptu *rational choice* ve svých teoriích ještě do druhé poloviny osmdesátých let.

Už ale od počátku let sedmdesátých v ní měla nezanedbatelný vliv škola teorií sociální směny, která se implicitně drží předpokladu racionální volby. Opřela se nejprve o model komplementarity potřeb psychologa Roberta F. Winche [1958, 1967], který předpokládá, že při hledání protějšku hledá člověk partnera, který mu poskytne maximální uspokojení jeho potřeb, přičemž potřeba se definovala jako reciproká hodnota nedostatku. Winch vlastně teoreticky rozpracoval pozorování zdravého rozumu, že „protivy se přitahují“: člověk dominantní hledá submisivního partnera, osoba s pečovatelskou vlohou hledá někoho, kdo má potřebu být opečováván atd. – což je označeno jako *princip komplementarity*. Testování této teorie ukázalo, jak už tomu bývá pohříchu často s podněty zdravého rozumu, že empirické výzkumy Winchovy předpoklady vesměs nepotvrzují: lidé jsou přitahováni spíše k partnerovi obdobných, nikoli protikladných charakteristik.

Jedna z prvních sociologických teorií výběru partnera se pokusila smířit Winchův princip komplementarity s tendencí k homogamii,

výzkumy už dříve doloženou, která mu na první pohled odporuje. Alan Kerckhoff a Keith Davis [1962] vypracovali dvoustupňovou teorii filtru při výběru partnera. Tato teorie předpokládá, že v prvním stupni prověrka potenciálních partnerů odfiltruje ty, kteří neodpovídají předpokladům kulturní homogamie, zejména pokud jde o sociální třídu, věk a rasu. Takto prověřený vzorek je pak dále filtrován – už v těsnějším kontaktu námluv, milostných schůzek a dvoření se – podle osobnostních rysů a teprve v tomto kroku se páry vybírají na základě Winchova principu komplementarity.

Ani toto elegantní smíření empirických poznatků s teorií však neobstálo při dalším empirickém testování a nový pokus už počítá s třístupňovým výběrem. Bernard Murstein [1986] nazval svůj model *stimulus-value-role theory* (SVR teorie) a předpokládá, že vzájemná přitažlivost je založena na výměně aktiv a pasiv, jež každá ze stran přináší do vznikajícího svazku. Rovnováhy směny musí být dosaženo na třech úrovních. V prvním stadiu, jež Murstein označuje jako *stimulus stage*, jsou ve hře takové věci, jako je fyzická přitažlivost, sociální dovednosti, temperament, pověst... ty stimulují zájem. V druhém, hodnotovém stadiu, přichází na řadu hledání kompatibility hodnotových vzorců týkajících se manželství, sexu a životních cílů. Ve třetím stadiu si pak už pár prověřuje vzájemné představy o výkonu rodinných rolí: rolí rodičovských, rolí hospodářských i rolí vzájemného sexuálního a mileneckého partnerství. Tento model obstál v empirickém testování zatím poměrně úspěšně.

Souběžně rozvinul svou teorii Robert A. Lewis [1972] – je více opřena o teorii školy sociálního konstruktivismu a o komunikační teorie. I tato teorie předpokládá vícestupňový výběr při volbě manželského partnera. Stadií výběru rozlišuje ne méně než šest: 1. vzájemně percipovaná stimulace, 2. vzájemná odezva, 3. sebeodhalování, 4. přebírání rolí, 5. konstrukce interpersonálních rolí a 6. dyadická krystalizace. Jako svůj zamlčený předpoklad tato teorie rozpracovává proces přeměny sblížujícího se páru, procházejícího nomickou rupturou a budujícího si svou společnou konstrukci sociálního světa, jak jsme tento proces poznali v Berge-rově koncepci (v kapitole třetí).

Všechny tyto teorie mají ovšem společnou slabinu: přijímají perspektivu zaangažovaného jedince či páru a odsouvají na okraj ty vnější okolnosti, jež omezují rozsah voleb a často vedou ke zdaleka ne perfektním, nicméně v situaci nedostatku (a ta je právě při výběru partnera daleko častějším stavem, než si zúčastnění přiznávají) vlastně velmi rozumným a tedy i obvyklým výběrům. Ač je často z hlediska vzájemné

rovnováhy předností až nepochopitelné, jak mizerné partnery si někteří lidé berou, uvážíme-li vnější limity, v nichž činili svá rozhodnutí (to jest: uvážíme-li, z čeho mohli vybírat), vidíme, že jejich rozhodnutí nebylo tak pošetilé, jak by se mohlo zdát. Robert K. Merton už na počátku čtyřicátých let minulého století upozorňuje sociology: „Rozdíl mezi normami a mezi reálnými praktikami při výběru partnera jsou... nezbytné, protože praktiky jsou určovány nejen pravidly, ale i danými podmínkami, jež usnadňují anebo ztěžují sledování pravidel... Mezi nenormativní podmínky, ovlivňující reálný výběr... patří velikost skupiny, její skladba podle pohlaví, věková skladba a míra otevřenosti skupiny ke kontaktům s jinými skupinami“ [Merton, 1941:362]. Jeho podnět však na několik desetiletí zapadl. Aby byla tato slabina překonána, potřebovala sociologie mocný impuls právě ze strany ekonomů, kteří už dávno dobře vědí, že je to právě stav nedostatku, jenž ponejvíce určuje lidské chování.

O ekonomickou teorii se opřela Valerie K. Oppenheimerová ve vlivné stati *Teorie načasování manželství* [1988]. Východiskem jí byl model pracovního trhu, jenž má některé podobnosti se sňatkovým trhem. Zejména inspirativní jsou modely chování osob při hledání práce. Předpokládají, že z hlediska vhodnosti existuje jakési rozložení volných míst a v něm jen určité malé rozpětí zaujímají „výborná“ místa. Ta je třeba hledat a do hledání investovat. Vedle přímých nákladů na hledání je velmi významný zejména nepřímý náklad: když odmítáme místa méně dobrá a pokračujeme v hledání, utíká nám plat, jež bychom jinak už z těch méně dobrých pobírali. Zúčastnění si tedy vesměs stanoví jakousi minimální úroveň nástupního platu a místa s nižší nabídkou odmítají; jakmile pak narazí na místo s platem nad takto stanovenou úroveň, vezmou ho, i když vědí, že by mohlo existovat místo ještě lépe placené – jen ho najít. Kvalita skutečně volby, stejně tak jako doba strávená hledáním, stávají se funkcí stanovené výše akceptovatelného platu.

Situace při hledání místa má jako vzor pro model hledání manželského partnera oproti němu tu výhodu, že výnos z volby je snadno měřitelný výší získaného, respektive sumou ztraceného platu. Zastánci paradigmatu racionální volby i pro sociologii říkají, že také při volbě manželského partnera jde o maximalizaci výnosu: rozdíl spočívá jen v tom, že výnos tu může mít i podobu něhy, bezpečí, sexuální slasti a podobných těžko měřitelných veličin. Výnos to však bezesporu pořád je.

Ponechme stranou některé další, v modelu pracovního trhu zahrnuté intervenující faktory, jako je míra koncentrace nabídky či produktivita (efektivita vynaloženého času), a podívejme se na odlišnosti mezi pracovním a sňatkovým trhem.

Základní odlišnost spočívá ve známé pravdě, že se žení a vdávají i ti, kdož vůbec o provdání neusilují: manželští poradci dokonce vědí, že je to trh, na němž přílišné úsilí při hledání spíše škodí. I na trhu s jiným zbožím ovšem zájemce zvýhodňuje, dává-li najevo, že ho vlastně nic ke koupi nenutí, možná koupí, možná ne...

Druhý zásadní rozdíl spočívá v tom, že na sňatkovém trhu hraje systematickou roli věk zúčastněných. Poptávka je koncentrována do poměrně úzkého věkového rozpětí a po překročení určitého prahu, jak zájemci věku přibývá, jeho šance klesají. Reálné rozložení šancí s věkem je ale rodově specifické a intervnuje do něho výrazně několik dalších sociálních proměnných; u mužů je to tradičně jejich socioekonomický status (SES), k čemuž se brzy vrátíme.

S věkem se ovšem mění i míra nejistoty kvalit jak nabízených, tak u partnera zvažovaných, a to v opačném směru, než je tomu u širší výběru. Čím jsou partneři starší, tím bezpečněji na nich lze rozeznat, co mohou reálně nabídnout: mnohé z toho, co má v nabídce u mladého partnera podobu budoucích možností, u staršího partnera se už realizovalo - anebo ne. Jakožto kupci umějí oba zúčastnění naopak lépe ocenit skutečnou hodnotu nabídky partnera; zkušenost získaná s věkem jim umožní lépe rozeznat reálnost i hodnotu nabízených aktiv. Delší váhání a vybírání je na sňatkovém trhu také racionálnější nežli na trhu práce, neboť v profesní dráze jsou náklady na změnu pozice menší: opuštění jednou založené rodiny pro možnost založení rodiny lepší (snad lepší) je evidentně nákladnější, než je změna pracovního místa v cestě za kariérou.

Rané práce Garryho Beckera a jeho spolupracovníků [Becker et al. 1977; Becker 1974] tvrdí, že v samých základech zájmu na uzavření manželského kontraktu leží tradiční dělba rodových rolí. Pokud (a nakolik) se v něm uplatňují racionální rozhodovací procesy orientované k maximalizaci prospěchu, hledáme při směně to, co nám chybí, a nabízíme to, co zase partner může potřebovat. Jako o partnerovi o něm uvažujeme tehdy, pokud nabízí, co hledáme. Kontrakt se uzavře, získávají-li z něho obě strany, čeho se jim nedostávalo; neuzavřel by se, pokud by z něho získaly jen to, co už samy mají. Z toho ovšem plyne, že jakmile budou ženy vstupovat na sňatkový trh s nabídkou podobnější nabídkou mužů - tedy s nabídkou své výdělečné, nikoli pečovatelské a reprodukční schopnosti, sňatečnost musí poklesnout, pokud neupadne racionalita mužů. I ta manželství, která uzavřena budou (po zvážení výhodnosti nového prvku v ženské nabídce), budou pak křehčí, protože muži v nich budou postrádat více z toho, čeho se jim nedostávalo (a ženy, opět racionálně vzato, nebudou tak závislé na udržení manželství).

To jsou ovšem, zejména na pozadí dalšího vývoje sňatečnosti, porodnosti a rozvodovosti od počátku sedmdesátých let minulého století (srv. kapitola desátá), kdy byly tyto myšlenky formulovány, dosti považlivé intelektuální konstrukce. Pokud by platily beze zbytku, odsouvají buď velký projekt ženské emancipace mezi utopie, anebo znamenají konec rodiny v naší civilizaci. Máme bohudík dva zásadní důvody, proč tento závěr nemusíme bezvýhradně přijmout.

Za prvé - ani autoři pohybující se výlučně ve výkladovém rámci ekonomických modelů, budovaných na předpokladu racionální volby, si nemyslí, že jejich teorie platí beze zbytku. Naopak: vědí, že jejich teorie stačí vysvětlit jen omezený a poměrně malý podíl rozmanitosti sňatkového chování, a spokojují se s tím, vědouce, že je lépe vysvětlit málo než nic. Ti opatrnější sami zdůrazňují, že vezmeme-li v počet i takové statky, jako je něha, sex, útěcha v tísní, opora a pochopení a další a další, povaha toho, co nabízejí muži a co ženy, se pořád velmi podstatně liší a snad se ani nemůže přestat lišit. A pak je tu skutečnost, že samo opačné pohlaví partnera je pro naprostou většinu komplementární výhodou.

Druhý důvod k optimismu pro vzdělané ženy lze ale nalézt i uvnitř rámce ekonomických modelů: Oppenheimerová, aniž opustila předpoklad racionální volby a maximalizace prospěchu, ukazuje na omezenost těchto závěrů, k nimž nikoli náhodou docházejí vesměs vědci, nikoli vědkyně. Její model se odvíjí z následujících východisek:

1. Proces výběrového párování (*assortative mating*) je zdržován tím, že třídění potenciálních partnerů musí brát v úvahu nejenom současné, ale i pravděpodobné budoucí charakteristiky prověřovaného protějšku, což zvyšuje nejistotu výběru a prodlužuje dobu potřebnou k rozhodnutí.

2. Tento tlak na odložení rozhodnutí o sňatku může být kompenzován předpokladem posňatkové adaptivní socializace, v níž se upraví nepřesné odhady budoucích charakteristik. Snižuje-li se ale pravděpodobnost posňatkové adaptace (můžeme-li méně očekávat, že se nám partner později přizpůsobí), zvyšuje se závislost na správném výběru, který musí počítat s větší nejistotou, což opět tlačí na oddálení rozhodnutí.

3. Základním zdrojem nejistoty je v industriálních společnostech budoucí zařazení prověřovaného partnera do ekonomických struktur prostřednictvím jeho zaměstnání, protože to má rozhodující vliv na životní styl páru, na jeho příjmy a socioekonomický status. Pro mladý pár je jako významný prvek v úvahách o načasování sňatku zvláště důležité načasování prvního zaměstnání.

4. Jestliže má počátek ekonomické aktivity vliv na proces výběrového párování, pak sblížení se mužských a ženských pracovních rolí vede i ke změně ve výběrovém párování: zvyšuje se zejména míra nejistoty o budoucích vlastnostech ženy (neboť mezi ně je zařazena i její ekonomická potence) a snižuje se pravděpodobnost úspěšné posňatkové adaptace, protože *oba* partneři ekonomicky obstojí i bez manželství.

Rodové rozlišení důsledků odkládání sňatku se však projevuje i v rozdílné bilanci nákladů ve formě ztracených příležitostí (*opportunity cost*). Mladému muži, který odkládá sňatek, přibývá, jak mu přibývá let, každým rokem do množiny potenciálních nevěst nový ročník mladých žen, které dospěly na sňatkový trh. Jeho vlastní hodnota zároveň po určitou mez roste, jak se jeho kariéra mění z příslibu ve skutečnost. Při tom však neplatí cenu ztracených příležitostí ani v sexuálním životě, protože v liberálním klimatu má k sexu jako svobodný vesměs téměř stejně tolik příležitostí jako ženatý. Místo s manželkou a matkou svých dětí bydlí prostě s přítelkyní.

Na první pohled se zdá, že tento důsledek sexuálního liberalismu platí dnes i pro mladou ženu: k sexu jsou zapotřebí dva. Z hlediska její sňatkové strategie je jí to ale málo platné, protože jí s každým dalším rokem z potenciálních ženichů jeden ročník nikoli přibývá, nýbrž ubývá: z kohorty věkově přiměřených partnerů ubývají ti, kteří se žení s mladšími nevěstami. I z té množiny svobodných partnerů, která byla na trhu, když na něj přišla, mizí valem partneři, které si berou její vrstevnice, jež rozhodnutí o sňatku neodkládaly. Postupně se jí tím zmenšuje i množina potenciálních partnerů pro nezávazný sex (i když, samozřejmě, je možné mít ženatého milence), takže nakonec začne platit i tuto cenu ztracených příležitostí.

Oppenheimerová však ukazuje, že ani model sňatkového trhu, respektující všechny výše uvedené předpoklady, neznámá fatální nerovnoprávnost žen. Naopak: ženská emancipace a včlenění celoživotního placeného zaměstnání do ženské životní dráhy, včetně rovnoprávných aspirací žen na profesionální kariéru (a zejména příklady úspěšných kariér), vnesly do těchto prastarých mechanismů nový prvek, a nemusí z něho vyplývat jen pokles hodnoty sňatku a rodiny, jak někteří teoretikové tvrdí.

Naznačená logika totiž platí dále jen pro ty ženy, které nemají profesionální aspirace, dosáhly jen nízkého SES a na sňatkovém trhu si stanovily i relativně skromný minimální nárok na partnerův SES: ty – stejně jak tomu bylo vždycky – dobře udělají, když nebudou výběr příliš protahovat a položí důraz na své tradiční ženské hodnoty. To ostatně

platí i pro ty z nich, které sice mají stanoven práh nejnižšího přijatelného SES u potenciálního partnera podstatně výše, než je jejich vlastní, jejich strategie je však založena na tom, že mezi svými aktivy nabízejí maximální posňatkovou adaptabilitu – jinak řečeno pro ty, které hledají tradiční dobrou partii a slibují tradiční poddajnost a oddanost (případně i výraznou orientaci na mateřství). Zejména pokud mohou přidat zářivé zdraví, krásu a sexuální atraktivitu, mají šanci na výraznou hypergamii a na to, že své děti vybaví do života podstatně vyšším rodným SES, než jaký dostaly do vínku ony. Zároveň ovšem s tatínkem dosti starším než maminka, neboť se musejí vdávat mladé – podstatný prvek jejich nabídky totiž časem rychle devaluje. Na druhé straně méně riskují chybu v odhadu, která je u mladého partnera s aktivy vesměs jen potenciálními přece jen pravděpodobnější.

Přibývá však žen, které na manželském trhu socioekonomický vzestup nehledají: mají ho založený ve svém vzdělání a často jsou statusově zařazeny vysoko už rodinou svého původu. Pro ty se vynořují jako vysoce produktivní dvě jiné možné strategie.

První z nich vychází z odhadu, že hodnota manželství pro profesně zdatnou ženu klesá s mírou jejího profesionálního úspěchu. Racionalita tohoto odhadu se opírá především o to, že už nepotřebuje manželství jako ekonomický zdroj. Nepotřebuje je ani jako statusotvorný prvek, protože si své společenské zařazení určuje sama, aniž má zapotřebí přebírat manželovo. I jako zdroj pravidelného sexuálního uspokojení pro ni manželství ztratilo na hodnotě: v liberální společnosti může totiž dostat i bez manželství. Všechna kosmetická impéria, salony krásy a celý módní průmysl jí navíc přesvědčují, že si může koupit i sexuální atraktivitu, ba i vzhledem vzdorovat věku, dokud ji to bude zajímat. Obětuje vlastně jen potěšení z mateřství. To „jen“ je tu samozřejmě na povážnou, leč dnes už není tak těžké uvěřit tomu, že úspěchy v práci, vysoké příjmy a požitky konzumu mohou radosti mateřství nahradit. Statistiky naznačují, že se takto rozhoduje přibližně pětina žen s vysokoškolskou kvalifikací už zhruba od poloviny šedesátých let, a v nejmladší generaci se jejich podíl zřejmě přiblíží třetině. Jak uvidíme dále, vzdělání působí ve svém důsledku jako antikoncepční prostředek.

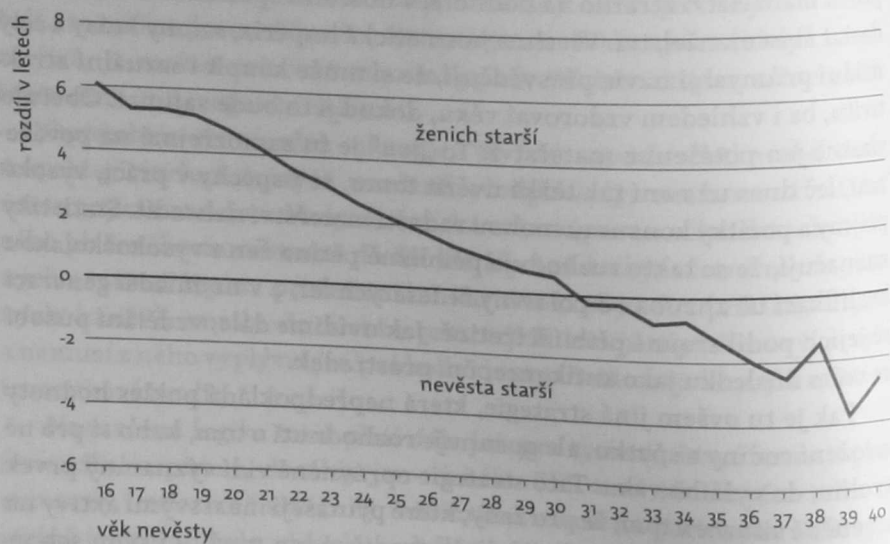
Pak je tu ovšem jiná strategie, která nepředpokládá pokles hodnoty založení rodiny a sňatku, ale posunuje rozhodnutí o tom, koho si pro ně zvolím, do vyššího věku. Tato strategie oprávněně vidí významný prvek změněné situace v tom, že pro ženy, které přinášejí mezi svými aktivy na sňatkový trh – obdobně jako to činili tradičně jen muži – i svou schopnost dosáhnout slušného příjmu, obrací se s přibývajícím věkem pře-

kvapivě, ale logicky znaménko z minus na plus, obdobně jako je tomu u mužů (samozřejmě po jistý limit, který je u žen přísnější; k tomu se ještě vrátíme).

Předpoklad, že s přibývajícimi lety se množina potenciálních partnerů bez ohledu na jejich stav ženám zužuje a mužům rozšiřuje, je celé založen na tom, že ženy si berou muže starší, než jsou samy, a muži naopak. Nemusí tomu tak být nutně a nebývá tomu tak vždycky. Toto pravidlo platí jen pro ženy do určitého věku, po třicítce významně slábne. Průměrná Američanka, která se vdává v osmnácti, bere si muže v průměru o tři roky staršího, ta, která se vdává v dvaceti pěti, už jen o rok staršího a sňatky žen starších než třicet let už zaznamenávají průměrný věk ženichů nižší než průměrný věk nevěsty (ženiši třicetipětiletých nevěst jsou v průměru o dva roky mladší; cit. dle [Oppenheimer 1988]).

Tento pozoruhodný mechanismus platí zřejmě velmi univerzálně. Přesvědčí nás tom pohled na graf 5.1, který ukazuje, jak se v České republice mění rozdíl ve věku nevěsty a ženicha podle věku nevěsty v době sňatku. Také u nás (na datech o dvacet let aktuálnějších, než o jaká se opírala Oppenheimerová, a v populaci zajisté jiné, než ta, o kterou se opírala ona) vidíme stejnou závislost: počínaje třicátým rokem věku nevěsty začíná být průměrný ženich mladší než nevěsta.

Graf 5.1 Průměrný rozdíl věku ženicha a nevěsty při prvním sňatku podle věku nevěsty – ČR 2003

Pramen: Pohyb obyvatelstva, ČSÚ 2003

Samozřejmě, že se stoupajícím věkem nevěsty stoupá hypogamie: na prázdnícím se trhu snižují neprovdané ženy nerealisticky příliš vysoko položený práh očekávaného minima, zejména pokud jde o příjmové zařazení a sociální status partnera. Nemusejí už také od něho po této stránce tolik očekávat, rozvinuly vlastní zdroje. Je to další osvobozující prvek, který dává ženě nebývalou svobodu vybírat podle osobnostních kvalit a jít svobodněji za hlasem svého srdce a touhy.

Statusová hypogamie, kterou společnost pořád ještě vnímá jako východisko z nouze, není ale jedinou strategií, kterou nová situace ženě nabízí. Mění se totiž i strategie mužů, a to zejména mužů vysoce kvalifikovaných. Ty ženy, které nepočítají s hypogamií, se ve strategiích těchto mužů mají o co opřít: teorie her ví, že strategie protihráče je nutnou součástí strategie vlastní. Ti muži, kteří ve hře o úspěch a kariéru aspirují výše, nesou i vyšší rizika. Sázejí vyšší sázky a je jenom přirozené, že při výběru na sňatkovém trhu kladou větší důraz na výdělečný potenciál hledané partnerky a na její kulturní kapitál. V dynamické, „rizikové“ společnosti právě pro ně dvojitě ekonomické zakotvení rodiny nabývá na významu. A jako dříve platilo jen pro ženy, platí i pro tyto muže, že opatrnější kupci si počkají, až a zda se z latentních zdrojů možné partnerky stanou zdroje skutečné. Znamená to samozřejmě vybírat mezi ženami profesionálně i lidsky vyzrálejšími.

Přibývajícím věkem nezužuje tak dramaticky množinu potenciálních partnerů pro kvalifikované ženy také proto, že žijeme ve společnosti se setrvalou vysokou hladinou rozvodovosti: mnozí z těch, kteří z trhu už zmizeli, se na něm po nějaké době často znovu objevují. Dobrá hospodyně najde na trhu „z druhé ruky“ často značkové zboží daleko větší užitné hodnoty, než mají předražené novinky na trhu se zbožím novým. Otevřela se také možnost (morálně sporná, ale pohříchu často realizovaná) vybírat i z ženatých a vyhlédnuté zboží svými vyššími zdroji prostě přeplatit.

Zdá se, že tyto strategie se prosazují ve zvyšující se míře v posledním období v celém západním světě a začínají se prosazovat i u nás. Protože však přehled o mírách realizace jakékoli strategie v této oblasti můžeme získat až po uzavření reprodukční fáze životního cyklu, na spolehlivější výroky o tom, jaký podíl populace kterou strategií (a jak úspěšně) realizoval, si ještě tak dvacet let počkáme.

Už zmíněným limitem těchto strategií je ovšem fekundita žen, která s věkem klesá a poměrně brzy naráží na nepřekročitelnou hranici. Zatímco nejen pro soužití a pro sex, ale ani pro sňatek není na žádné straně praktická věková hranice, pro založení rodiny je ten limit u ženy na-

5 |

prosto přísný. Nejen pro kvantitu, ale zejména pro kvalitu reprodukce populací vyspělých zemí bude mít, zdá se, zásadní význam schopnost vzdělanějších vrstev dobře pochopit vzniklou situaci na sňatkovém trhu a potom úspěšně realizovat ve zúženém časovém prostoru mezi větším sňatku a koncem reprodukční schopnosti projekt třeba i větší rodiny. Jsou populace, které dokazují, že to možné je – skandinávské státy i Francie mají vysoký věk prvoroďiček a celková porodnost je tam, i když nedosahuje reprodukční míry, vyšší, než je na východě a jihu Evropy.

Vynořující se skutečností ve společnostech západního civilizačního okruhu jsou životní strategie, které se sňatkem vůbec nepočítají. Liberální rétorika, kterou namnoze berou vážněji ti, kdož jí naslouchají, nežli ti, kdož ji pro masmédiu vytvářejí, označuje sňatek za zbytečnou formalitu. Radikální feminismus pak jde ještě dále: má sňatek za mužský vynález, sloužící zotročení žen, a klade si za cíl pracovat k jeho ničení. Sledujeme-li ve statistikách pokles sňatečnosti a zvyšující se podíl dětí narozených mimo manželství, vidíme, že západní společnosti se v posledním půlstoletí opravdu pohybují směrem k tomuto cíli.

Zůstává ovšem otevřená otázka, nakolik je to výsledkem působení této rétoriky či naopak nakolik je sama tato rétorika výsledkem působení objektivních mechanismů trhu a makrosociálních změn světa pozdní doby moderní. V každém případě však vede k většímu osvobození mužů od závazků otcovství a je provázena ve všech společnostech západní civilizace poklesem porodnosti pod míru, potřebnou k prosté reprodukci populace. Už blízká budoucnost ukáže, zda má pravdu francouzský historik Georges Duby, který označuje manželství za svorník sociální stavby, anebo ty postoje, které jsou manželství nepřátelské. Otázka, zda naše civilizace nepouští z rukou nástroj, skrze nějž ovládá svou vlastní budoucnost, není otázkou ryze akademickou. (Srv. rámečky v úkolech k této kapitole.)

* * Sociální a kulturní podmíněnost výběrového párování

Jak jsme viděli, teorie sňatkového trhu předpokládají, že se v procesu párování vyhledávají dvě rozumné osoby. Zejména u mladých zamilovaných párů to ale není předpoklad, na který by se dalo vždycky spolehnout. Většina známých společností (až do konce devatenáctého století včetně naší) neponechává proto výběrový proces v rukou zainteresovaného páru: reprodukce – fyzická i sociální – a tedy celé další bytí společnosti na něm závisí. Záležitost tak fatálního významu je pro

všechny okolo věcí příliš vážnou, než aby mohla být ponechána na vůli páru postadolescentů, a to ještě v okamžiku, kdy jejich omezenou lidskou zkušenost a nezralý úsudek rozostřuje sexuální touhou rozbuřená hormonální hladina.

Bylo by ovšem omylem se domnívat, že ve společnostech našeho typu, tedy těch, které svěřily vzájemný výběr do rukou hledajícího se páru, vznikla situace, v níž se svobodní jedinci snoubí podle charakterových rysů a sexuálních preferencí, jež jsou v populaci rozloženy nahodile: kdokoli si může vybrat kohokoli, je to jen věc náhody. Nic není vzdálenějšího od pravdy: ač se o nich nemluví, systémové determinanty výběru působí dále.

Významnější nežli forma rodiny jsou pravidla pro výběr partnera. Základním pravidlem rozlišujícím rodinné systémy je, zda upřednostňují EXOGAMII anebo ENDOGAMII. Většina známých společností a kultur je exogamická – to znamená, že dává přednost anebo přímo přikazuje ustavení rodičovského páru manželstvím mimo vlastní skupinu. Endogamie naopak předepisuje sňatky uvnitř skupiny – v Indii například uvnitř téže sekty. Ještě užší endogamické pravidlo představuje preference sňatku se synem otcova bratra, tedy mezi bratrancem a sestřenicí, jak přikazuje islám. Extrémním případem endogamie jsou pak sňatky mezi pokrevními příbuznými v přímé linii (tedy mezi dcerou a otcem či dědečkem a mezi synem a matkou, resp. babičkou) a mezi sourozenci, jak jsou doloženy například v panovnických rodech a v majetnějších vrstvách ve starém Egyptě. Křesťanská kultura označuje takové spojení slovem INCEST a přísně je zakazuje (viz dále v kapitole šesté). Protože křesťanství učinilo postupně z pohlavního styku mimo manželství hřích, zmizel rozdíl mezi příkazem exogamie a zákazem incestu, ale tam, kde sex nesezdaných hříchem není, exogamie se vztahuje k manželství, incest k pohlavnímu styku.

Výrazy HOMOGAMIE a HETEROGAMIE používáme pro sňatky uvnitř anebo vně jiných než příbuzenských skupin. Mluvíme tedy například o homogamii či heterogamii vzdělanostní, věkové, etnické atp. ISOGAMIE je pak užším případem homogamie: je to sňatek uvnitř téže statusové skupiny.

Systémové determinanty ovlivňují výběr tím, že k určitému chování táhnou i tlačí. Tah k určitému typu výběru spočívá v jeho sociál-

ním omezení: každá společnost je vnitřně rozdělena v subkultury, třídy a teritoria, za jejichž hranice se člověk těžko dostává, natož aby tam měl pohodu k výběru životního partnera.

Přímý tlak na výběr pak vykonává vlastní rodina. Tento tlak působí na dvou rovinách: projevuje se jednak jako manipulativní jednání rodičů, kteří, i když ztratili moc přikázat, mají na výběrové párování svého dítěte pořád podstatný vliv. Tento vliv je přirozeně zakotven v jejich autoritě, ale odvozuje se také od strategie potomka, jenž bere v úvahu rodiče jako významný zdroj pro uvažovanou mladou rodinu, aniž si to ve směš uvědomuje. Rodiče však mají na výběrové chování svého potomka vliv i nepřímo, hodnotami a postoji, jež mu vštěpovali v socializaci od batolecího věku; tento vliv je snad ze všech vlivů nejsilnější.

Sociologické teorie výběrového párování proto vždy počítají s procesem přinejmenším dvoustupňovým: v tom prvním stupni se výběr sociálně zúží a omezí determinantami, jež mají objektivní, kulturní a sociální povahu a leží před vlastním rozhodovacím procesem. Základní z nich jsou v sociologii už dobře zmapovány:

Sousedství a teritoriální blízkost patří k těm výběrovým determinantám, které byly popsány nejdříve. James Bossard [1932] už před více než sedmdesáti lety analyzoval registrační formuláře pěti tisíc sňatků zaregistrovaných roku 1931 ve Filadelfii a zjistil, že třetina snoubenců bydlela v těsném sousedství – nejvíce pět bloků vzdálena. Samuel Stouffer [1940] zjistil, že pravděpodobnost sňatku se těsně pojí s pravděpodobností, že s vhodným partnerem budeme mít co do činění, a nepřehledná řada dalších empirických šetření dodnes opakovaně potvrzuje, že většina lidí si nachází partnera v okruhu několika kilometrů od svého bydliště. U těch, kdo dojíždějí za prací, a zejména u dojíždějících studentů, je tato pravděpodobnost menší. Mocným podnětem k sňatkům mezi páry s bydlištěm si velmi vzdáleným bývala až donedávna povinná vojenská služba. Procházeli jí všichni mladí muži a starý režim se držel zásady, že voják bude snáze disciplinován, když bude mít daleko domů; umísťoval tedy brance od Košic k Plzni a naopak. Také díky tomu jsou dnes Slováci u nás nejpočetnější národnostní menšinou: nacházeli si tu děvčata a usazovali se.

Věková homogamie je druhým empiricky potvrzeným předpokladem zdravého rozumu pro uzavření sňatku. Mění se však historicky, je rozdílná mezi kulturami a je poměrně citlivá i na krátkodobé změny na manželském trhu. Dokud byl sňatek uzavírán v rámci rodinné hereditární a majetkové strategie šlechty a partneři se nevybírali sami, nýbrž prostřednictvím svých rodičů, ani věku snoubenců, ani jejich vzájem-

nému věkovému poměru nebyl přikládán velký význam. Karel IV. byl v době svého prvního sňatku o rok mladší než jeho nevěsta: bylo mu jedenáct let, jí dvanáct. Měšťanská rodina si postupně vytvořila model s mužem v průměru o pět až patnáct let starším. Kulturní vzorec předpokládající ženicha staršího než nevěsta je založen v kombinaci biologického a sociálního vkladu partnerů za situace tradiční dělby rodinných rolí. Muž potřebuje k tomu, aby se ekonomicky etabloval, určitý čas, a proto se žení až po třicítce. Nevěsty v jeho věku jsou však už za vrcholem plodnosti, a proto, může-li si to dovolit, si vybírá partnerku blíže věku maximální fekundity, jež u žen vrcholí brzy po dosažení dvacátého roku.

S tím, jak rodiče ztráceli kontrolu nad namlouváním svých dětí, klesal i věkový rozdíl v páru. Tato tendence zesílila vzrůstem vzdělanosti žen a všeobecným rozšířením vysokoškolského vzdělání, a dále sílí, jak se přenáší dědictví z ekonomického na kulturní kapitál, sblížují se rolová očekávání na muže a na ženu, klesá hodnota mateřství a velikost rodiny omezují jiné než biologické limity. U nás klesá průměrný věkový rozdíl mezi ženichem a nevěstou už několik desetiletí, pokles je ale pomalý a nevýrazný: v šedesátých letech minulého století byl zhruba 3,5 roku, roku 2004 méně než 2,5 roku. Zajímavé je, že ani v posledním desetiletí, kdy začal strmě růst věk snoubenců při prvním sňatku, se nasazený trend neměnil, věkový rozdíl se stále pomalu zužuje [Fučík, 2005:42].

Jistý věkový rozdíl se starším mužem v páru je však stále statisticky i kulturně normální a nacházíme jej i u opakovaných sňatků. V populacích, které prošly výraznou změnou v míře porodnosti (populační vlnou, *baby boomem*), vyvolává předpoklad staršího ženicha jev označovaný jako *sňatková tíseň* (*marriage squeeze*): z ročníků narozených na počátku populačního boomu dospějí do kulturně optimálního sňatkového věku nejdříve ženy a ty jen obtížně hledají partnery ve starších, populačně slabších ročnících mužů. A naopak muži, kteří se narodí na počátku populačního poklesu, nenacházejí už v mladších ročnících nevěst dost partnerek. Tento jev popsali poprvé D. Akers [1967] a H. Musham [1974] na ročnících z amerického *baby boomu* po druhé světové válce, u nás Možný a Rabušic [1998].

V českých zemích procházejí od druhé poloviny devadesátých let sňatkovou tísní ročníky žen z vysoké populační vlny z poloviny sedmdesátých let. Působí to na pokles sňatečnosti, zvyšování věku sňatku u žen, pokles porodnosti a snížení věkového rozdílu v nově uzavíraných sňatcích, protože ženy při výběru berou v úvahu i své vrstevníky a muže

5 | lehce starší, které by jinak přenechávaly mladším ročníkům. Muži začnou mít nedostatek nevěst se zhruba osmiletým zpožděním. Bude to tlačit na další snížení věkového rozdílu, protože ženy, které zůstaly na sňatkovém trhu, budou čekat na dorůstající ročníky mužů a ti budou mít malou nabídku v ročnících mladších, než jsou sami. Konec populační vlny však nemá zrcadlový účinek na porodnost: jestliže nedostatek ženichů porodnost snižuje, nedostatek nevěst ji snižuje také. To jsou ovšem jenom demografické předpoklady – jaký vliv bude mít průchod populační vlny sňatkovým trhem na sňatkové chování populace, jež prošla celkovou společenskou přestavbou a změnou ekonomického režimu, je pro předpovědi dalšího vývoje české rodiny velmi zásadní otázka, která zatím čeká na odpověď. Úpadek sňatečnosti a velmi nízká porodnost potvrzují v posledních letech platnost demografických modelů. (Více v kapitole desáté.)

Etnická a rasová homogamie je dalším dobře prozkoumaným jevem, jenž ukazuje na sociální limity zdánlivě svobodné individuální volby. Některé společnosti zakazují rasově smíšené sňatky prostě zákonem, a mýlil by se, kdo by takové zákony hledal jen ve středověku, ve fašistických režimech anebo mimo industriálně vyspělé společnosti. V USA platil zákon zakazující *miscegenation* neboli rasově smíšený sňatek v mnoha státech do druhé poloviny šedesátých let (dvacátého století!) a teprve výrok Nejvyššího soudu z roku 1967 učinil tyto zákony neplatnými. Ačkoli se od počátku sedmdesátých let počet rasově smíšených manželství ztrojnásobil, ještě *US Census data* z roku 1992 ukazují, že 95 procent z manželských párů v USA je stále rasově homogenních. Smíšených sňatků je ale ještě méně než 5 procent – v roce 1992 jich bylo v USA uzavřeno 2,2 procent. Jen tak nepatrný podíl Američanů dokázal překročit rasovou bariéru na vnitřním manželském trhu – imigrace rasově smíšených párů ze zemí s nižší rasovou bariérou má pořád ještě větší vliv.

Postoje ke smíšeným sňatkům jsou nepominutelnou součástí kulturního klimatu. Projevují se ne vždycky zjevně. Už na počátku čtyřicátých let minulého století, když Robert K. Merton zaváděl termín *zjevné a skryté kulturní vzorce* (*overt and hidden cultural patterns*) a potřeboval najít každému Američanovi srozumitelný příklad pro rozdíl mezi nimi, demonstroval ho na skutečnosti, že ačkoli je daleko větším porušením uznávaných kulturních norem, má-li sex běloška s černochem, než když má sex běloch s černoškou, je, proti pevnému přesvědčení všech Američanů, v USA daleko více sňatků černocho-běloška než běloch-černoška. Pod všeobecně známým kulturním vzorcem leží ukryt jiný, a ten je daleko silnější.

Jak už napovídá vyšší podíl smíšených manželství mezi přistěhovalci nežli na domácím sňatkovém trhu, USA jsou zemí zvláště vysoké rasové homogamie. Západoevropské země, zejména Francie, Holandsko a Anglie, jsou tradičně tolerantní k smíšeným manželstvím. Není náhodou, že jde o bývalé koloniální mocnosti. Koloniální úředníci a kolonisté se často v sexuální nouzi přizpůsobovali situaci v místech, kde sloužili, a zakládali párové soužití s domorodými ženami, které si podle místních zvyků případně i kupovali. Doba vrcholného rozkvětu koloniálních impérií na konci devatenáctého století však byla v Anglii i dobou vrcholného viktoriánského puritanismu. To, že reprezentanti bílé rasy, místo aby dávali domorodcům příklad křesťanské ctnosti, žili s místními ženami v „konkubinátech“ (a ti hamižnější z nich jich měli i několik, takže žili k tomu všemu ještě v mnohoženství), působilo skandály v pobožnostkářském tisku a nakonec i v parlamentě. Koloniální správa byla pod tímto tlakem nucena nové konkubináty v roce 1909 zakázat, postaravši se tak o incidenty, četné ještě po dalších dvaceti letech. (Na už existující konkubináty se zákaz – zřejmě z obavy o pád impéria – ostatně neodvážil sáhnout.) Francouzi měli pro tyto věci daleko jemnější pochopení a styky mezi svými koloniálními úředníky a domorodkami tiše podporovali, ať nabývaly podle místních zvyků jakékoli podoby [Hyam 1990]. Tu i tam však zůstala z praktické zkušenosti tolerance k rasově smíšeným párům zachována a velká přistěhovalecká vlna z bývalých kolonií v padesátých a šedesátých letech zachovává demografický základ pro relativně četné smíšené sňatky v těchto zemích i po rozpadu kolonialismu. Od počátku sedmdesátých let se k nim pak přidaly tradičně liberální skandinávské země, takže Evropa patří ke kulturním oblastem s poměrně velkým podílem etnicky smíšených párů; netolerance k nim se považuje za kulturně pokleslé chování. Nejnovější vývoj však ukazuje, že je-li podíl přistěhovalců příliš vysoký a jsou-li kulturně homogenní (jako ve Francii, kde žije snad až 5 milionů muslimů), vytvářejí uzavřené subkultury v lokálních enklávách a už z principu teritoriální homogamie ke smíšeným sňatkům tolik nedochází.

Pro české země, které jsou v tomto ohledu snad ještě hůře zatíženy předsudky, než jsou dnes bývalé otrokářské jižanské státy v USA, bude z tohoto hlediska vstup do liberální Evropy obtížný. Údaje o heterogamii s naší jedinou rasovou menšinou – Romy – bohužel chybějí, ale nesystematická pozorování napovídají, že pokud k ní dochází, sleduje černoško-bělošský vzorec USA: ve smíšených párech je častěji muž Rom a žena ne-Romka nežli naopak.

Náboženská heterogamie byla v nábožensky exaltované a přitom smíšené Evropě dlouho pronásledována zevnitř i zvenčí. Zevnitř: ortodoxní katolíci ani Židé smíšené sňatky neuznávají – krásná novela Ivana Olbrachta *O smutných očích Hany Karadžičové* (1936) může být čtena i jako sociologická studie nábožensky motivovaného ostrakismu. Zvenčí přestalo na našem území rakouské zákonodárství bránit smíšeným sňatkům od roku 1812 (neurčitěji už od tolerančního patentu Josefa II. v roce 1781), protože však církevní sňatek zůstával ze zákona povinný a katolická církev smíšené sňatky neuznávala, pro manželskou heterogamii v převážně katolickém Rakousku nezůstávalo mnoho místa: vnější limit utiskoval heterogamní volbu až do zrušení povinnosti církevního sňatku v roce 1919 [Klabouch 1962].

Ve většině vyspělých států se při cenzech sleduje náboženské vyznání občanů, občané také svobodněji reflektují svou náboženskou identitu a i míra náboženské heterogamie je rutinně sledována. Podobně jako u jiných znaků, jak se politicky otevřené společnosti postupně stávají i společnostmi kulturně otevřenými, míra náboženské homogamie klesá. V Evropě klesá také s postupující sekularizací, respektive převrací se ve stoupající homogamii osob bez vyznání, jak jich ve společnosti přibývá.

Ani v Evropě – o Spojených státech a zemích třetího světa nemluví – však vývoj k sekularizaci není tak silný a jednoznačný, jak se před pár desetiletími myslelo; u nás po uvolnění ze jha despotického socialismu dochází nedramaticky, leč jednoznačně k nárůstu počtu věřících a k pozvolné regeneraci církevního života. Můžeme pozorovat, že je to provázeno vzestupem náboženské homogamie, ač neuplynula ještě dost dlouhá doba na to, abychom se mohli přesněji vyjádřit o povaze trendu a měli spolehlivé údaje o podílu náboženské homogamie podle jednotlivých církví.

Vzdělanostní a třídní homogamie nabývá v postmoderních společnostech nové podoby. Společnosti politicky koncipované jako společnosti otevřené se stávají i kulturně otevřenějšími a mobilnějšími. Staré bariéry mezi církvemi, etnickými skupinami, rasami a stavy ztrácejí svou starou neprostupnost. Zvýšená prostorová mobilita překonala teritoriální omezenost výběru partnera. Všechny tyto klasické determinanty výběru pozbývají na váze. Velmi rezistentní je však homogamie třídní. Neprostupné bariéry samozřejmě i zde zmizely a pojem *mezaliance* ztratil smysl. Jak přestává být klíčem k sociálnímu postavení zděděný ekonomický kapitál a vyšší stupně vzdělání se otevírají všem, zvyšuje se i třídní heterogamie. Se stoupajícími nároky na výkon u vyšších stupňů vzdělání vynořuje se však homogamie nová, v kognitivních tří-

dách, jež v sobě nese možnost opačného pohybu od otevřené společnosti, neb inteligence je značně dědičná (více v kapitole čtvrté).

Soudobá česká společnost, s třídní strukturou po léta deformovanou a mystifikovanou, byla po léta i z tohoto ohledu krajně neprůhledná. První sociologické studie k tomuto tématu u nás přinesla až v devadesátých letech minulého století Klára Vlachová [1996], a pokud budeme brát vzdělání za znak stratifikační zařazenosti, pak učinili této neprůhlednosti konec Tomáš Katrňák, Martin Kreidl a Laura Fónadová [2004]. Ukázali, že i při evidentní tendenci k homogamii u nás je její míra nižší než v sousedních postkomunistických zemích (Slovenko, Maďarsko, Polsko) a především, že proti logickému očekávání jejího vzrůstu spolu s růstem rozdílů v šancích podle dosaženého vzdělání míra vzdělanostní homogamie u nás zůstala mezi rokem 1988 a 2000 stejná (ačkoli na Slovensku podstatně vzrostla).

* SEX, LÁSKA A JINÉ POMĚRY MEZI POHLAVÍMI

Celý výše popsaný pohled na vytváření lidských párů vychází ze zamlčeného předpokladu, že výběrové párování je ve společnostech našeho kulturního okruhu orientováno k manželství a ke vzniku rodiny. Tento předpoklad však neplatil nikdy úplně a ve druhé polovině dvacátého století začíná platit méně a méně. Pro sociologii rodiny je samozřejmě nejzajímavější konstituce lidského páru jako reprodukční jednotky, tedy jako základu domácnosti a rodiny. Je tomu tak zřejmě i z hlediska zúčastněných, jak lze soudit z toho, že v dosud žijících starších ročnících, které už uzavřely reprodukční proces, jen naprosto okrajová skupina mužů i žen prožila svá plodná léta, aniž založila v jisté fázi životního cyklu párový vztah jako reprodukční jednotku – v padesátých a šedesátých letech minulého století zůstávalo u nás celoživotně bezdětných jen okolo pěti procent populace, což se téměř rovná podílu neplodných v populaci. Předtím, než uzavřeli manželství, případně po tom, co jejich manželství skončilo rozvodem, a ve vzrůstající míře také vedle toho však zúčastnění věnovali významnou část své životní energie výběrovému párování, jež nemělo ani za svůj vzdálený cíl založení rodiny, nýbrž emocionální a sexuální uspokojení.

Láska se v naší kultuře plně emancipovala jako autonomní instituce už v romantickém devatenáctém století (ponecháme-li stranou středověk, kdy to byl asi přece jen spíše luxus pro elitu), sex za ní následuje počínaje sedmdesátými lety dvacátého století. Lidé mají s druhým

pohlavím nejrůzněji kulturně vzorované druhy poměrů, a tato skutečnost je sociálně tak významná, že sociologie ji nemůže trvale přehlížet.

* * Sex – co o něm víme z výzkumů

Sex považovali sociologové dlouho za příliš chytlavé téma, než aby bylo moudré otevřít mu dveře do jejich vědy. Lekce ze smutných konců mudrování o divošských sexuálních praktikách u spekulativní sociologie rodiny z konce devatenáctého století také odrazovala od studia tohoto základního lidského chování: empirickému pozorování se zdálo nedostupné a ke spekulacím se už nikdo nechtěl nechat strhnout.

Základní průlom znamenalo dílo Alfreda C. Kinseyho, jenž otevřel okno do nového sociálního prostoru, když v roce 1948 publikoval se spolupracovníky Wardellem B. Pomeroyem a Clyde E. Martinovou knihu *Sexuální chování lidského samce* [1948]. Kinsey nebyl sociolog a na jeho knize je to vidět. Je založena na empirickém výzkumu ohromného vzorku několika desítek tisíc dospělých Američanů – který byl získán samovýběrem! U takto citlivého tématu mohou být výsledky po právu zpochybněny, pokud si činí nárok na výpověď zástupnou pro celou populaci – a to si Kinsey činil.

Základním motivem všeobecné ostré kritiky nebyla ovšem metodologie, ale morální rozhořčení konzervativní Ameriky. Kinsey však citlivě vystihl, že druhá světová válka prolomila tabu mlčení o sexu, jež jeho kritici vlastně hájili, pokračoval ve svých výzkumech a po pěti letech vydal další studii, tentokrát o ženské sexualitě. Monografie *Sexuální chování lidské samice* [1953] už byla skutečně diskutována v odbornějším kontextu, ač se týkala empirického studia ctnosti žen, což byla oblast, kterou Kinsey moudře v prvním kroku jako příliš pohoršlivou pominul. Historie a kulturní kontext Kinseyho výzkumů byl zpracován také ve filmu, který v roce 2005 uváděla i česká kina.

Kinseyho práce znamenala pro sociologii přínos ve dvojím směru: jednak učinila průlom do předsudku, že na některé věci se nelze při sociologickém výzkumu ptát, protože bychom urazili respondenta. Tím, že shromáždil od tak velkého množství Američanů výpověď nejenom o frekvenci jejich souloží, ale i o jejich sexuálních praktikách a orientacích, včetně těch, jež byly v té době nejen zcela tabuizované, ale jež byly i v právu řady amerických států klasifikovány jako zločinné a trestné, dokázal, že nejen ptát se, ale i získat odpověď lze prakticky na cokoli, je-li otázka správně položena.

Kinsey byl ovšem ještě přesvědčen, že s otázkami na sexuální praktiky se nelze obracet než na dobrovolníky, kteří projeví ochotu o svých intimitách vypovídat, a to že vylučuje reprezentativní vzorek založený na náhodném výběru; ve své době měl asi pravdu. Pro sociologické poznání sexuality jako kulturního jevu není ale podstatná reliabilita a reprezentativita průměrů výskytu a frekvence jednotlivých sexuálních praktik, ale jejich sociální podmíněnost.

A v tom je druhý, zásadní Kinseyho přínos: sebraná data třídil důsledně podle vzdělání, náboženství, etnicity a věku respondentů. Etabloval tím empirickou sociologii pevně v dosud prázdném prostoru mezi studiem sexu jako biologické výbavy člověka a morálními úvahami filosofující etiky.

Po jeho průkopnickém kroku se ovšem – s výjimkou zevrubné kritiky reprezentativity jeho výpovědí – dlouho nikdo nepokusil o překonání jeho limitů. V USA i jinde se otevřely dveře pro sociologické výzkumy na omezených vzorcích úzce definovaných zvláštních malých populací (zejména vysokoškolští studenti se stali takovou opakovaně analyzovanou skupinou) a ty výzkumy, které usilovaly o reprezentaci celé populace, omezovaly se na užší škálu sexuálního chování. Systematickou, teoreticky podloženou práci na tomto poli vykonal zejména Ira L. Reiss [1967, 1986, 1990].

Až teprve hrozba AIDS otevřela zdroje pro financování výzkumů rozsahem obdobných pionýrské práci Kinseyově. V první polovině devadesátých let proběhla vlna výzkumů: ve Francii [Spira et al. 1993], ve Velké Británii [Wellings et al. 1994], v Dánsku [Melbye & Biggar 1992], ve Finsku [Kontula & Haavio-Mannila 1993] i v Holandsku [Sandfort et al. 1991] mají dnes už sociologicky zmapováno sexuální chování svých populací. Pro Spojené státy velký reprezentativní výzkum sexuality organizoval Eduard O. Landmann. Výsledky publikoval v knize *Sociální organizace sexuality: sexuální praktiky ve Spojených státech* [Landman et al. 1994], jež překonává klasickou Kinseyho práci v metodologii i v teoretickém zakotvení, nezůstává jí však nic dlužna ani v aspiraci na zevrubný a úplný popis sexuálního chování v celé americké populaci.

Objektivní obraz o sexuálním chování celonárodních populací je velmi obtížné získat, dnes používané výzkumné techniky jsou však už poměrně spolehlivé. Pokud jsme si vědomi, že průměry jsou jen průměry a že u okrajových jevů může působit i dosti značná výběrová chyba, skýtají dobrou oporu pro základní orientaci. Musíme si ovšem být i vědomi, že některé rozdíly mezi muži a ženami mohou být způsobeny větší zdrženlivostí žen při výpovědi, protože ženy jsou pod větším kul-

turním tlakem hodnoty cudnosti. O sexuálním chování české populace máme díky šetřením, která opakovaně provádějí Petr Weiss a Jaroslav Zvěřina [2001], soustavnou a spolehlivou informaci, kterou shrnujeme v rámečku.

S POHLAVNÍM ŽIVOTEM ZAČÍNÁ první souloží průměrný Čech i Češka nejčastěji v sedmnácti až osmnácti letech, ale každý dvacátý muž má tuto zkušenost už před dosažením patnácti let věku (leč jen jedno až dvě procenta žen) a více než desetina mužů i žen začíná s pohlavním životem až po dosažení dvaceti let. Ve třech případech z deseti u mužů a osmi z deseti u žen byl při koitarché první partner starší. Mladé ženy také častěji vstupují do pohlavního života se stálým partnerem; za náhodného ho označila jen každá desátá žena, leč každý třetí muž. Věk koitarché je ve vyspělých zemích víceméně stejný a ve druhé polovině minulého století se všude mírně snižoval. Se všeobecnou liberalizací společnosti a sexualizací obsahu médií po změně politického režimu se u nás se očekávalo jeho výrazné snížení, ale pokles se naopak zastavil. Ukazuje se, že více svobody podporuje i větší odpovědnost. Dříve než s první souloží má ovšem většina populace zkušenost s MASTURBACÍ. Věk první masturbace je u mužů asi o čtyři, u žen asi o dva roky nižší než u koitarché. Asi čtyřicet procent žen a patnáct procent mužů uvádí, že nikdy nemasturbovalo; asi polovina udává, že onanuje i v současné době, muži v průměru sedmkrát, ženy pětkrát měsíčně. PARTNERSKÉ SEXUÁLNÍ AKTIVITY – tedy souložení – jsou, samozřejmě, nejčastějším výrazem lidské sexuality. Že s nimi nemá žádnou zkušenost, uvádí jen asi osm ze sta mužů i žen. V době výzkumu mělo delší partnerský vztah asi sedm z deseti mužů i žen, a více než devadesát procent z nich pravidelně souložilo. Průměrný počet se pohybuje pod devíti souloženími za měsíc a z uváděné délky soulože i s předehtou lze usuzovat, že souložení věnují Češi a Češky asi hodinu týdně. Vaginální soulož je zdaleka nejčastějším způsobem sexuálního styku, ale asi pětina populace ji někdy doplňuje orálním sexem. Asi tři čtvrtiny žen dosahují ORGASMU aspoň v polovině sexuálních styků, čtvrtina vždy a čtvrtina dosáhne i více orgasmů během jedné soulože; na druhé straně skoro desetina žen nedosahuje při souloži orgasmu nikdy. Muži uvádějí vyšší potřebu sexuálního vybití, v posledních deseti letech však stoupá počet mužů bez jakéhokoli zájmu o sex a podíl sexuálně spokojených žen klesl z osmdesáti dvou na sedmdesát procent. Celoživotní POČET SEXUÁLNÍCH PARTNERŮ nepřesahuje pět u poloviny mužů a u dvou třetin žen; naprostá

většina lidí u nás uvádí nejvýše deset partnerů. Na druhé straně pouze desetina mužů a pětina žen uvádí jediného partnera. Průměrný počet celoživotních partnerů činí asi deset u mužů a pět u žen. Podstatný podíl z nich jsou v obou případech náhodní, jednorázoví partneři: u mužů šest, u žen čtyři. V posledním desetiletí však stoupl podíl promiskuitních mužů i žen: více než třicet partnerů uvedlo skoro osm procent mužů a pět procent žen, skoro dvakrát tak velký podíl než před deseti lety. Aspoň jednorázovou NEVĚRU V MANŽELSTVÍ uvádí dvě třetiny mužů a skoro polovina žen. Zatímco u mužů jde o náhodný styk, nevěrné ženy mají tendenci spíše k trvalejším mimomanželským vztahům. Počet nevěrných mužů i žen je v našich výzkumech vyšší než ve srovnatelných zahraničních výzkumech. S KOMERČNÍM SEXEM má zkušenost asi patnáct procent mužů; z žen má zkušenost se sexem za peníze asi tři procenta. Asi šest procent mužů a čtyři procenta žen uvedlo aspoň jednu HOMOSEXUÁLNÍ ZKUŠENOST; leč pouze asi tři procenta uvádí, že se cítí homosexuálně orientovaní nebo si nejsou jisti.

* * Mění se kulturní vzorce a sexuální revoluce

Druhým argumentem pro sociální podmíněnost lidského sexuálního chování je vedle jeho třídní, etnické a nábožensky podmíněné variability i jeho historická proměnnost. Jak se v historiografii proti historii královských dekretů a politických konfliktů prosazovala historie žitého světa a jak se etablovala historická demografie, shromažďovalo se více a více důkazů o historickém vývoji kulturních vzorců sexuálního chování.

Cambridgeská škola historické demografie [Laslett 1972, 1977] pozoruje v historii a předpokládá i v dalším vývoji cyklické opakování vln vyšší a nižší sexuální permisivity. Širší oporu však získal názor, že v proměnlivých vzorcích sexuálního chování v naší civilizaci lze vysledovat jednosměrný vývoj k vyšší permisivitě. Není to ovšem vývoj plynulý – vyznačuje se nerovnoměrnou dynamikou a můžeme v něm rozoznat několik „sexuálních revolucí“.

Pomineme-li neolitickou revoluci, jež podle názoru sociobiologie znamenala i zásadní zlom v reprodukčním chování druhu *Homo sapiens* a zejména zákazem incestu nás vytrhla z původní snad neomezené permisivity, legitimní vzorce našeho současného sexuálního chování jsou zřejmě výsledkem tří výrazných sexuální revolucí.

5 | **První revoluce**, svou hloubkou a rozsahem pro nás nesrovnatelně nejvýznamnější, založila vlastně jednotný kulturní vzorec evropského sexuálního chování. Prošla Evropou v průběhu prvního tisíciletí našeho letopočtu a je spojena s šířením křesťanství. Výrazně modifikovala jak staré antické mravy (zejména poměr k homosexualitě a podobu lásky manželské, srv. např. [Foucault 1976–1984]), tak judaistické tradice rozšířené patriarchální rodiny, i divošské sexuální praktiky asijských kmenů osídlujících Evropu v průběhu stěhování národů, a nakonec okolo přelomu prvního tisíciletí našeho letopočtu i kmenové zvyky Slovanů na našem území.

Sjednotila toto velmi různorodé kulturní dědictví na společném půdorysu přísné monogamie párové rodiny s tabuizovaným incestem, tabuizovanou homosexualitou a s ostře rozlišenou legitimní a nelegitimní reprodukci. Postupně prosadila úplný monopol manželství na sex a nerozlučitelnost svazku manželského, i když realisticky dávala rozhršení nevěry, zejména u mužů a u nižších společenských vrstev, pokud byla realizována v prostituci. Všeobecně kladla důraz na pohlavní zdrženlivost a adorovala panenství. Církev se při tom zhodnocením celibátu emancipovala postupně od státu jako systému vládnoucích rodin a rozvinula se v jemu rovnoprávnou politickou i ekonomickou moc s rozhodujícím vlivem při kontrole sexuálního chování. Někdy v jedenáctém století se rozhodla sociálně tabuizovat mimomanželské sexuální chování a spojila sex s hříchem [Duby 1997–1999].

Další sexuální revoluce v naší historii nedosahují tuto křesťanskou revoluci sexuálních mravů svou hloubkou, rozsahem ani historickým významem, ale přelomová změna mezi tradiční a moderní evropskou společností je i z tohoto hlediska nepřehlédnutelná. V každém případě lze v následujícím vývoji rozlišit dva další výrazné prahy. Obě dvě pozdější evropské sexuální revoluce v principu respektují monogamickou párovou rodinu jako základní reprodukční instituci, mění však postoje k sexu, zejména mimomanželskému. Historická demografie to dokládá i na počtech mimomanželských početí a na sezónních rozdílech manželských a mimomanželských početí. Obě revoluce také znamenají zásadní změnu ve výběru partnera pro založení domácnosti i rodiny a ve snubním chování.

Druhá sexuální revoluce z přelomu druhé poloviny šestnáctého století se vyznačuje novou otevřeností, hédonismem a vysokým hodnocením sexuality (jež našlo výraz zejména v renesančním umění) i výrazným zvýšením počtu nemanželských porodů s vrcholem okolo roku 1590. Sociální reakce na toto uvolnění znamenala několik století trvající

ústup před soustředěným náporům jeho kritiků, formulovaným v protestantských zemích v puritanismu a na našem území v rekatolizaci. Obnovený přísný monopol manželství na sex začal být od přelomu osmnáctého a devatenáctého století znovu prolamován novým konceptem romantické lásky, požadující zejména právo na vlastní volbu při uzavírání manželství, a novými myšlenkami ženské emancipace, jež usilovaly zejména o zrušení dvojí sexuální morálky pro muže a pro ženy.

Tento vývoj vyvrcholil **třetí, zatím poslední sexuální revolucí** z šedesátých a sedmdesátých let dvacátého století. Vedle řady sociálních příčin, z nichž stojí za zmínku především vzrůst úrovně sociálního zabezpečení a životní úrovně, postup sekularizace i zvýšení vzdělání žen a jejich ekonomická nezávislost, odstartovaly ji především nové, nebývale účinné a všeobecně dostupné antikoncepční prostředky (a z nich zejména antikoncepční pilulky). Tato sexuální revoluce odmítla už radikálně a otevřeně monopol manželství na sex, emancipovala sex nejen od reprodukce, ale i od romantické lásky, a učinila ho plně legitimním samostatným zdrojem slasti a novou oporou lidské identity: sex se pro mnohé v sekularizované společnosti stal novým náboženstvím. A nebyla to revoluce povýtce mužská, jako byly ty předchozí. Feminismus prosazoval právo ženy na autonomní rozhodování o vlastním těle, svobodný výběr partnera pro orgasmus a autonomní rozhodování o mateřství včetně volného přístupu k umělému přerušování těhotenství. Další vývoj přinesl s sebou experimentování s novými formami sexuálních vztahů, z nichž na významu trvale nabylo zejména soužití nesezdaných, i výstřelky s malým výskytem a velkou publicitou (skupinové manželství, skupinový sex, výměny partnerů...), ale také legitimizaci homosexuality, vzestup podílu dětí narozených mimo manželství a konec jejich nelegitimity, i historicky jedinečný pokles porodnosti pod míru prosté reprodukce ve většině průmyslově vyspělých zemí.

I tato revoluce měla a má své radikály a umírněné. Na našem území probíhala v umírněných variantách a bez veřejné diskuse, které bránila bytostně pruderní komunistická cenzura. Po politickém převratu v roce 1989 vstoupila k nám už jen její nejpokleslejší část v podobě sexuálního průmyslu. Existuje obecná shoda, že tato sexuální revoluce se už obrací na ústup, zproblematizovaná zejména výskytem AIDS. Jako všechny revoluce, i tato dala vzniknout restauraci v podobě neokonzervativního přístupu k sexu, po ústupu z výchozích radikálních pozic však zanechala po sobě i v naší kultuře nevratné změny v identitě, postojích a v sexuálním chování.

Nejvýznamnější změny, které přinesla poslední sexuální revoluce, nespočívají ovšem ve změnách sexuálního chování; tam je prostor pro změny velmi omezený a pokrok těžko představitelný. Jak říká Theodore Zeldrin „nežli v sexu, to už je větší pokrok ve vaření“ [Zeldrin, cit. dle Bauman, 2004:256]. Co se opravdu změnilo, je úloha, kterou v životě člověka sex, transformovaný sociálně a kulturně jakožto erotika, po třetí sexuální revoluci nabyt. V jistém smyslu se dá dokonce říci, že změna v sociálních funkcích sexu a erotiky patří k základním znakům přechodu z doby moderní k postmodernitě; přinejmenším je to ten nejnápadnější znak. Vrátime se k tomu ještě v deváté kapitole.

... Jinak řečeno, erotika je dnes děvečka pro všechno, která hledá solidní příbytek a stálou práci, ale zároveň se děsí toho, že by je našla... Díky této okolnosti ji lze společensky využít novými způsoby, které se ostře odlišují od těch, které známe z dosavadní moderní historie. Zvláště dva z těchto způsobů bych tu chtěl v krátkosti rozebrat.

Prvním je využití erotiky při postmoderním utváření identity. Druhým je role erotiky při údržbě sítě mezilidských vztahů na jedné straně a při separatistických bojích na straně druhé.

Zygmunt Bauman, 2004

* * Láska

Vzhledem k přitažlivé iluzi o jedinečnosti každé lásky a faktu obtížné empirické identifikace lásky vyhýbala se sociologie dlouho užívání tohoto termínu: v tradici comtovské pozitivní vědy patřila láska k mimo-vědeckým skutečnostem. Až Georg Simmel tím, že položil základy k interpretativní mikrosociologii a začal se věnovat i analýze relativně nestandardizovaných sociálních situací, mohl do okruhu své pozornosti zahrnout i jevy tak subtilní, jako je dynamika lásky, aniž by psychologizoval. V zásadě ovšem chápe lásku spíše jako potenciál nežli jako vztah.

Dá se říci, že láska je dynamikou, vždy pramenící z vnitřní soběstačnosti. Ač její transformace z latentního do aktuálního stavu vyžaduje zajisté externí objekt, v přísném slova smyslu nemůže být vzbuzena zvnějšku. Bud' psýché je obdařeno láskou jako konečnou skutečností,

anebo jí prostě obdařeno není. Za láskou nemůžeme hledat žádný druh externího anebo interního motivačního faktoru, jenž by znamenal více než její náhodnou příčinu. To je ten hlavní důvod, proč je zcela nesmyslné hledat pro lásku nějakou legitimizační bázi.

Georg Simmel, 1923

Ač není slepý k sexuálnímu aspektu heterosexuální lásky, soudí, že krátké spojení mezi sexem a láskou může psychologie dělat, „jen pokud by upadla do rukou reznických tovaryšů“. Uznává, že v realizaci je láska vždy subjekt-objektový vztah, jeho pojetí lásky jako potenciálu mu však umožňuje převést na společného jmenovatele tak odlišné jevy označované slovem láska, jako je křesťanská láska k bližnímu a k Bohu i zničující vášeň k osobě opačného anebo i stejného pohlaví. Simmel věnoval jeden ze svých esejů i tak subtilnímu fenoménu, jako je *flirt* (Die Koketterie [1923]). Vykládá ho jako demonstrovanou ambivalenci lásky nabízené a odmítané: licitací se při něm rafinovaně zvyšuje hodnota lásky. Daleko předběhla dobu jeho časopisecká úvaha *Role peněz ve vztahu mezi pohlavími* [1898], později přepracovaná jako kapitola 5 jeho klíčového díla *Filosofie peněz* [1900].

Simmelův podnět ovšem dlouho nenašel pokračovatele. Pozitivistické paradigma postupně nabývalo v sociologii dominujícího vlivu a z jeho perspektivy tu nebylo čím se zabývat. Až zpětná vlna od konce šedesátých let vrátila lásku sociologii zpět jako legitimní předmět vědeckého zájmu. Mezi významnějšími mezníky na této cestě k novému docenění lásky jako významného sociálního fenoménu lze jmenovat zejména dílo Foucaultovo a Luhmannovo. Michel Foucault zavedl pojem lásky v kontextu s komplementárními pojmy moci, rozumu a sexu jako významný prvek do analýz historicity struktur sociálního diskursu zejména v monumentálním třísvazkovém díle *Dějiny sexuality* [1976–1984, 1999, 2003a, b]. Niklas Luhmann pak už v postmodernistické analýze sociální kodifikace lidských vztahů využívá podnětů moderních informačních teorií, strukturalismu a evolučních teorií a věnuje lásce monografickou pozornost v knize *Láska jako vášeň* ([1982, česky 2002], spolu s přednáškou *Paradigm lost*). Anthony Giddens pak zkoumá transformace identity v kontextu moderny, věnuje proměnám lásky a sexuality v moderních společnostech monografickou práci *Transformace intimity* [1992] a Ulrich Beck spolu se svou ženou Elisabeth Beckovou-Gernsheimovou zařazuje transformaci milostných vztahů na sklonku moderní doby do své koncepce rizikové společnosti v knize *Docela obyčejný chaos lásky* [1990].

Z okrajové pozice ostýchavě obcházených témat dostaly se intimní vztahy, sexualita a láska náhle mezi nejfrekventovanější témata sociologie posledního desetiletí. I empirická sociologie vrší studie o nejrůznějších dílčích jevech, jako je měnící se povaha milostných schůzek, vliv médií na prožívání sexu a lásky, milostná aféra heterosexuální i homosexuální, nevěra, zálety... Nejvýznamnější ovšem je posun této problematiky směrem k těžišti nejobecnější sociologické teorie společnosti. Jako by si sociologie uvědomila, že ohromná destruktivní síla ekonomických a sociálních mechanismů, uvízlých ve smyčce posilující se zpětné vazby imperativu ekonomického růstu, začíná se prolomovat k nejpečlivěji chráněnému jádru lidské intimity, boříc kulturní valy staletých sexuálních tabu s důsledky, jež nikdo nedokáže předvídat.

* ZOPAKUJME SI

1. Pro jakou skutečnost používá sociologie rodiny výraz „sňatkový trh“? Je to skutečnost skrytá laickému pozorování anebo na ni lze soudit z některých běžně zjevných příznaků? Jestli ano, z kterých?
2. Proč si podle teorie manželského trhu nebereme při hledání partnera hned toho prvního, který by přicházel v úvahu, a proč na druhé straně neprodlužujeme hledání za určitou mez?
3. Jak sňatkový trh ovlivnila nesezdaná soužití? A jak ho ovlivnila moderní antikoncepce? Co podle vašeho názoru na něj mělo větší vliv a proč?
4. Potvrdila vědecká pozorování starou moudrost vyjádřenou úslovím „protivy se přitahují“? Co říká vaše osobní zkušenost a co vědecké teorie?
5. V jakých stadiích probíhá podle vědeckých výzkumů namlouvání? Odpovídají tyto teorie vašim pozorováním?
6. V čem jsou si situace při hledání partnera a situace při hledání práce podobné a v čem se odlišují?
7. Vyvrací anebo potvrzuje vývoj sňatečnosti a porodnosti v posledních třiceti letech teoretické závěry raných prací Garryho Beckera ze sedmdesátých let minulého století? Ukazuje vývoj na úpadek racionality mužů?
8. Jaké strategie se nabízejí vzdělané ženě na sňatkovém trhu podle Valerie Oppenheimerové?
9. Proč u vysokoškolsky vzdělané ženy zužuje věk šance na sňatkovém trhu méně než u ostatních?
10. Jak se mění sňatkové strategie vzdělaných mužů v rizikové společnosti pozdní modernity?

11. Zjistěte si, jaké zakládá sňatek oprávnění a vzájemné právní nároky mezi manžely, mezi rodiči a dětmi v manželství narozenými, a v čem se liší tato oprávnění a vzájemné nároky v manželství a v nesezdaném soužití podle českého rodinného práva.
12. Diskutujte názor, že manželství je nejvýznamnější z nástrojů, jimiž společnost ovládá svou vlastní budoucnost, a feministické argumenty proti němu.
13. Jaký je mechanismus působení marriage squeeze a čeho by se mělo podle vývoje porodnosti v posledních třech desetiletích na českém sňatkovém trhu nedostávat?
14. Které sociální determinanty ovlivňují nahodilost výběrového párování a která z nich má podle vašeho názoru u nás největší váhu a proč?
15. Jak se mění vzájemný věkový vztah snoubenců v páru u sňatku starších snoubenců? Diskutujte možné příčiny.
16. Popište základní sexuální revoluce a jejich časové zařazení. Směřuje podle vás poslední vývoj k prohlubující se permisivitě nebo pozorujete spíše opačný trend?
17. O jakých nových způsobech využití erotiky mluví Bauman? Citát v kapitole je nerozvádí; to najdete v citované knize. Dokážete sami naznačené nové funkce rozebrat?
18. Jak chápe Simmel lásku a jaký vidí vztah mezi ní a sexem? Je tu nějaký rozdíl mezi tím, jak chápal vztah mezi láskou a sexem Simmel a jak ho chápou například časopisy Bravo či Cosmopolitan? Pokud rozdíl vidíte, v čem spočívá?
19. Jaké další otázky před vámi při studiu kapitoly vyvstaly? Vypište si je a pracujete-li v semináři – srovnajte je s otázkami ostatních.

* * Úloha

Který z postojů, jak jsou tu vyjádřeny v citátech dvou amerických feministických autorek a francouzského historika, je vám bližší? Argumentujte proč, a pracujete-li v semináři, reagujte i na argumenty opačného postoje, než je váš.

Manželství je

„...podobné praktice otroctví. Nezničme nespravedlnost, dokud nezničíme manželství.“

Robin Morganová, 1971

„Manželství existovalo ku prospěchu mužů a právně potvrzovalo metodu ovládnutí žen. (...) Musíme pracovat na jeho zničení. (...) Konec instituce manželství je nutnou podmínkou osvobození žen. Proto je pro nás podstatné dodávat ženám odvalu k opouštění jejich manželů a k tomu, aby nežily v osobních svazcích s muži. (...) Celé dějiny musejí být přepsány s ohledem na útlak žen.“

Nancy Lehmanová a Helen Sullingerová, 1971

V každé společenské formaci, a zvláště v té, kterou studuji už řadu let, hraje manželství základní roli. Právě instituce manželství, pravidla, podle nichž se svazky navazují, způsob, jakým se tato pravidla aplikují, umožňují lidským společnostem – dokonce i těm, které chtějí být co nejsvobodnější a za takové se i považují – ovládat vlastní budoucnost a právě skrze ně, na základě určitého symbolického systému a určitého ideálu své vlastní dokonalosti, se lidské společnosti snaží uchovávat své vlastní struktury. Svatební obřady jsou zavedeny proto, aby zajišťovaly řádné rozdělení žen mezi muže, aby ukázny mužské soupeření o ně a plození aby se stalo oficiálním, aby se socializovalo. K příbuzenství s matkou – které jediné je zřejmé – se označením otců připojuje ještě další příbuznost. Dovolené svazky se odlišují od těch ostatních, děti v nich narozené získávají statut dědiců, čili získávají předky, jméno, práva. Manželství zakládá vztahy příbuznosti, zakládá celou společnost. Je to svorník sociální stavby.

Georges Duby, 2003

RODIČE, DÍTĚ A SOCIALIZACE V RODINĚ

JEN HO NECH BĚJT, MAMINKO. KAŽDÁ GENERACE SI MUSÍ PROŮT SVOJE ZKLAMÁNÍ.